

Emnenr. 64

Fylke: Buskerud

Tilleggsspørsmålnr.

Herad: Lemsedal

Emne: Dødt og gravferd.

Bygdelag:

Oppskr. av: Ola Rudwin (f. 1899)

Gard:

(adresse): Kammerstadspl. 12 B², Oslo

G.nr.

Br.nr.

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle.

B. Eller om den er etter andre heimsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

SVAR

Feidavarsel.

Eg kan ikkje minnast at det vart snakka stort om varsel i min heim og den tidsen eg vaks opp i. Ein fekk ~~det~~ helst inntrykk av at dei (vaksne) rekna alt som hadde med varsel å gjera, for gamal overtro.

Etom dei inn på dette emnet, var det kalvt i spøk. (Slik var miljøet i min heim og mi nærmaste grend. Det kan vera at det i andre heimar og grender i bygda var annerleis. I det heile kan det nærmaste miljøet vera nokse avgjerande for kvor borna får høyra og oppleva).

Det er berre eit par feidavarsel som eg tydeleg kan minnast dei snakka om nokre gonger. Det eine var når småborna "blinda seg" d. v. s. la eit ty- eller kledningsstykke over andlet så dei gjikk i blinde. Da' skulle ein spørja dødt i grenda eller bygda. Vidare var det eit varsel om at nokon var feig når "røva" (hv. reven) skreik.

Men ved sida av slike "fark" (medvold)

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

varsel, som folk merke av meir tilfellelege hendingar, som merke seg ut på ein eller annan måten: underleg skrik frå villdyra, underleg atferd av husdyra, merkelege øringar i natursverda, merkelege "kræff" osv. Då sa dei gjerne: "Å ja, datta betyr vel noho!" "Det er vel eit varsel, datt!" o. l. Og oft forbalde dei om eit eller anna slikt merkeleg som hadde hendt fyre det og det hende - men slike etterpå: siger hadde gjølesagt like verd med omsyn til samantreff mellom varsel og hending.

Ei hending av det slaget: Ein kvinnemann som heldt på med kokisane i huset, datt ned og slo seg i hel. Etterpå vart det fortalt at han den morgonen var så endug. Elles gav han seg god tid, kvætte fjira og tok seg ein royk etter morgonmelen. Men denne morgonen hadde han det så beitt om, han skunda på for å koma ut og i veg med arbeidet. (Dette hende - så vidt eg minnst - ved den tid eg var utlopp hadde løyja på skulen. Og eg høyrde sjølv kome der i huset forbalde hendinga).

Med omsyn til "figdarhus", rekva dei med at det kunne vera ein samantreff der. Ho mor forbalde at dei beskjer min lag på det stik, syntu det seg veggelus i huset (eg var i Oslo den gongen). Men veggelus hadde me ikkje læst merke til for heime, og heller ikkje syntu ho seg sidan. Ho mor trudda vel at datt var som eit varsel (men ho rekva det ikkje for å vera noko overnaturlig varsel, men som ein naturleg ting).

Eg høyrde ikkje tale om nohen som hadde vrs eone til å "spå" eller spå om komaude dødsfall. Men det blir fortalt om ei merkeleg

utsegn etter ein mann - om hans eigen bortgang. Han hadde forresten vore ein merkelyg mann heile sitt: han hadde merkt seg ut med det at han ofte ordla seg på rim. (Han var frå ei grend ei halv mil lenger sør. Men ein haustkveld kom han forbi nokre av oss borna i krinsen, som plukka bær attmed ein veg. Og då seier han: „Eta bær, hente (plukka) bær, hefti her!“). Denne mannen - han var frå ein gard som heitte Mørk og vart difor kalla „Mørk-mann“ - låg for det merkt til seigs den rike vinturen han levd. Han låg „oppå skinda“ (oppå hjallen eller „karren“ dei kalla, d. v. s. heisen). Så ein dag var han nede og ute eit arend for seg sjølv. Då han oppiakt (bligen) for i loggia seg, seier han: „No ha eg fått vist det!“ Straks etter døde han.

Dødsloget.

Ëg har ikkje høyrst om at dei sykk for nokon persons plass i romet til dei døygande eller nokon furegjærder for å letta den rike skidun. (Man det treng ylösagt ikkje tyda at ikkje slikt har vore gjort, helst då i eldre tid).

Dei rekna det for rett og „krisklyg“ å senda bud på prestun, så han skulle koma og gje dei sjuke (dødsjuke) nattverden. Og skandem yvurke den sjuke det yölv og.

Det var og ein gamol skikke at dei skulle gjere opp økonomisk hopehav dersom dei såg ut til å vere mot skidun med nokon. Ymse arvespørsmål vart og drofta med den sjuke. Dei som budde dei kunne oppnå

ein eller annan fyrerum: form av lovader eller underskrifter av den dødsjule, nytte høvet til dette (med dei dei rube med at den døyande var „nytt“ og utgjevande vis han lag uinfar døden). Det har vorte fortalt om mange slike „spilt“ som hadde og utspulerke menneske kunne få seg til å gjere. Men slike vart gjerne dømt strengt av folke-meininga.

Menneske med eit alvorlegere syn på livet kjende det derimot som si plikt å gjere opp med den jule på den måte at dei bad den jule om tilgjeving for det som dei måtte ha gjort han imot eller synda mot han.

Og dei gamle „lesarane“ i bygda var flittige til å sjå om dei jule. (Min far gjellte svart ofte til dei gamle og jule i grunda, song for dei og las for dei - han rekne dette som ei kristenplikt).

At dei døyande kom med sine ystke vedkomande ordning: gravferda, hende nok. Men det var ikkje nokon fast sed såis. (7 eldre tid ordna dei gjerne med likkise at seg når dei drog opp i åra. Det blir fortalt at ein mann hadde likkise si ståande i 20 år).

Mellom dødsfallet og likferde.

Å døy heitte: døy, „fara her ifrå“, „slippe“, „få fløta“, „slippe av“ (livskriden) - gjolve dødsangreblinden: slökne, „andast“, „selast“, og kan hende fleire omskrivingar som eg ikkje kan koma på i parken.

Serlige måtar til å forvise seg om at

den døide var klokke, har eg høyrst omtale. Heller ikkje frå segur om døledaude. Heller ikkje har eg høyrst om verlege fyrerjerder, såsom hengje voko attfor veindauge, klause klakke e. l.

Men ^{etter} nokre timar sette dei liket og la det i kista, som dei sette på lauren til tilferdsdagur. Liket vart vaska, skjegg og hønt stelt osv. før dei la det i likstjörte. Sengbalmen bruk eg helst dei brende. - Har forresten lite hjuuskop til delstjör om dette her. - Likvotn som medisin har eg ikkje høyrst tale om.

Likblende.

Dei la liket i ei likstjörte (av kvitt leint). Og så skulle liket ha ei kette (på skap som den dei brukte til småbarn) like eins av kvitt leint. Slik i min fyrste barndom. Hetta skulle dei vist med forresten ved det belet. Hendingene skulle vere ikoppknepte. Føtje omme om hendingene og andellett var synleg (når hetta gjella av bruk, hilde hovudet). Hetta hadde - så vidt eg minnest - ruckeband langsmed kanten (som småbarn-hetta). Det var ingen skilnad på likblende for ung og gammel, kvinner og menn. (alt det eg her nemner, er etter minnet og gjeld berre for den tid eg var smågut, 7-18 års alderen reisk eg ut or bygd, og no er det kjøpekiste og kjøpeblende, slik som i landet ellers).

Kista vart laga av karmensone i huse eller næraste mann som var så hending, det var vel og gjerne ein snikkar i grenda.

Ho var svartmåla (i min barndom - no brukar dei kvitmåla kister). Tuzen opning i loket. Den døde fekk ingen ting med seg i kista (korkis det var i eldre tid, her eg ikkje høyrte nærmare om).

Nokon verkeleg stikker eller fyrefjerdar med a "la ut" liket, høyrde eg ikkje tale om. Men slektingar som kom for gravferda, fekk (og ynskte) gjerne a gjå den døde - til eit minne. - Gravkapell har bygda endå ikkje fått.

Sørgeshikkar.

A kke seg i sorg var ein utjend ting ~~ita~~ heime i min barndom. Dei bar dei vanlege klede, i likferda dei vanlege sundagsklede. Dagen for likferda, eller morgonen same dagen, sette dei opp to granbuskar ved utgangen frå garden (kumst), like eins ved utgangen frå stova (på bae sider av sval. Løra). Og utanfor svalløra var det lagt granbar.

Likferda.

Gravferda heitte "likferd". Ho vart halden reuvt omkring ei veke tid etter dødsfallet, men det var ikkje skilt med nokon fast dag i veke, i alle fall ikkje det eg minnest.

Nokre dagar i fyrevegen gjekk "bear-mannen" reuvt i grenda og bad folket til likferda (gravølet). Kvar gard hadde sitt "bear-lag": så og så mange gardar (huslyder) til kvar kant (i vår grend vart det omkr. ein 15 gardar som høyrde "bearlaget" til). Gangen i gjerke.

bodet var såleis (i min oppvekst):

1. Folket samla seg på likferdsdagen (omk. kl. 9-10) og fekk fyrst "mat o kaffi": smørbrød og kaffi, rjomebrød, lefsebling, bekers osv.

2. Så vart liket utsungt og dei snugga seg i veg for å fara til kyrkjegarden. ~~Så vart gjørd til kyrkjegarden.~~

3. Sjølve likferda til kyrkja (kyrkjegarden) og attende.

4. Så skulle dei atter til bords til gjørd hovedmåltidet: "Maggjet" (mat-gjerd) d. v. s. kokt kjøtt med poteter (med "so" d. v. s. Suppe fyrt. ål). Hadde dei fleire rettar, så var det gjerne "grynmat" (risengrynsgraut).

5. Før dei for heim til huss, skulle dei atter ha "mat og kaffi".

- Attåt og ved tida av maten var det heimebrygga öl.

Omfram grenda bod dei sjølvsagt skyld. folket til graoferda (dei kunne bu på andre kantar av bygda, og budde dei langt unna, hende det at dei kom berre den fyrste og vart verande over likferdsdagen og til dagen etter.

I eldre tid vart kista sett inn i stova før likferdslyden kom, og det var skikke at gjestene gjekk bort til kista (som sto mellom døra og "lökhylla") og las (sakk for seg sjølv) Fader. varet. I min barndom var det (eller vart det) brige såleis at dei tok kista inn like før dei "song ut liket" og drog til kyrkja.

Over kista var det bridd eit åkkede, og langet med over kistelohet eit kvitt, ~~st~~ utsauma (brodert) likkisteklede (dub., "lojer"). Overpå duker sto det eit brennande lys,

i eldre tid lög det og på deken ei salmebok og ei saks i krossform. Då dei tok til å ha kista inn berre like før dei skulle dra til kyrkje, vart det (så vidt eg minner) skutt med å breie ableda over kista.

Likvake høyrde ikkje ombakt i min heimbygd. Men for det kan det sikk ha vore ein slik skikke i eldre tid. Grøtkouer var og heilt ukjent.

Etter som Kemsedal var annels, var prestur nesten aldri med i gravferder (no er han ofte med, så sant han har høve til det). Men ein mann i grenda (der i bygda var ved) held ein liten tale - gjerne knytt til ~~ein~~ eit gudsord - og fyre og etter talen song dei ein salme. Det var helst ein av "lesarane" i grenda som vart beden om dette. Det arta seg nærmost som ein skutt oppbyggings tale, formaning til å ha det avlegg for augo, og så ein tale og eit ordfar frå han som før. Under salmen etterpå vart kista boren ut. Nokon meiner faste reglar for korleis kista skulle sone, kvar som skulle bera osv. var det ikkje (lenger?) i min barndom. Det var vel helst dei som ho nærmost til det, som bar kista ut (men eg trur helst at dei nærmost pårørende skulle "slippe" dette - no har dette brigdast til det motsatte, vel etter byskikke).

Skikken med å ha kista ut gjennom ei nylig dør, event. eit hol i vegg, har eg ikkje høyr ombakt i min heim.

Til kyrkje skulle dei køyra. Alle som hadde hestar i grenda, tok hest og hjerre (eller slede - om vinteren). Det vart rekna for gøtt

dersom det var mange hestar og „stor“ likferd. Fyrst k yrdi han som var „kj mestri“, hadde han ikkje hest sj lv, sat han p  med ein annan, men denne skulle k yre fyrst. (Det var „kj mestri“ som held talen, eller hadde han ikkje stort mein i ordene opp med).  a kom han som k yrdi hesta (som regel mannen p  garden). Han m tte nytte vanlig arbeidsvogge eller slede. Dei h ne hadde setekjerre eller (om vinteren) sleffeslede (eventuelt „j garstede“ s. v. s. spiss-slede). Til kyrkja skulle dei k yre i gorge, men heimover att kunne dei le hestane springe. Saluter ng og  resportar var utjende, like eins flagging (no er det vanlig med flagging i alle fall i den n rmaste grenda).

P  kyrkegarden vart hesta boren fri k yrt. Lyet og ein p  leggstaden. Ringj ren - som hadde var ved kyrkja og av gravaren hadde f tt vitning om gravferda - m tte passa p  og ringja med kyrkje klokken s  snart likf lgt n rme seg kyrkja. (Kor lenge han skulle halde p  - til hesta var fram boren? - kan eg ikkje seia at eg minnest). Ved grave skende „kj mesteren“ i eit salmevers dei hesta vart fira ned, og mennene tok av seg lava (eller k lle). Det var heile seremonien. N r messe sundagen kom, heldt prestun jordp k sting. (Fyrst var man var borte, var det jordp k sting p  alle gravene fr  den vinteren).

Nokon kr ge f r gjerder vedkomande seremonien p  kyrkegarden k yrdi eg ikkje nemnt i min oppvekt, heller ikkje om at dei tok varsel av n rskilde ting.

Det vart sett ein stav- eller stavende til n rta p grave.

Det vanlege gravminne var trekrossar, kvit-
måle og med namn og årstal. Gravmonument
av stein er fyrst komne til i nyare tid. Fa-
miliegravslader var ikkje i bruk.

Serleg gravshikkar for sjølvorderar og
udøypte born har eg ikkje høyst omtale.

Kransar var ikkje i bruk i min barndom,
men bring 1920 tok det til i verta vanleg.
(Også før hadde det hendt at somme felle
krans el. kransar. Den fyrste skulle ha vore
ved ei gravferd i 1885, men vanleg skikk var
det ikkje). -

Dei som fylgde til kyrkja, var alle karnevenner
og av kvinnum kauskje dei aller nærmaske av
skyldfolket. Det krongt og fleire til i skulle
i gravferdsgarden med alle mat, dessutan
var konene heimatt og stelte med brødre
("løysingsstellet") den tid folgjert var til
kyrkja.

Etterpå var det som sagt måltid med
grymat og "maggjerd", løfseking og elles
så bra gjerdebodsmat som det let seg gjera
i fe i stand.

Sendingsmat var det slutt med i min
barndom, før var det vanleg, serleg ved
byllep.

Heimebyggja el skulle det vera både
til og imellom måltida. (7 byllep var
det og brennevinn - i alle fall i mange byl-
lep). Gleskåle gjekk kjend - frå minne
til minne - alt i ~~et~~ eitt. Var ein då
så heldig å vera noko langt ute i retkje,
furst det ikkje ein luss flekk att langsmul
skål-braddet. Det var ei ufyselig drikking,

som no heldigvis er slutt. - Ofte var
maltöl i min oppvekt, no er det "Tomten".

Like til no har dei for det mest
halde gravøl heime på likferdsdagsgarden,
men under enklare former og med mindre
matskrev.

7 det eller sist har dei like til å ha
matreidsla på eit kott eller annan bœu-
leg stad i bygda. Då blir det berre eit
viltid - eller gravferde. Og dei blir
det og mein vanleg å jørdfesta frå kyrkje.
Som regel er prestur med, og jørdfestinga
stjer same tundes.

10-5-57.

Ola Rudvin